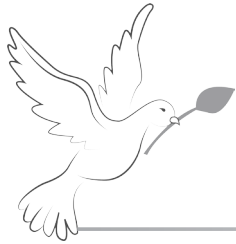


ช้างในวรรณกรรมนิทานอีสาน:
การสร้างอัตลักษณ์สัตว์และความหมายทางวัฒนธรรม*
The Elephant in Isaan literature:
Assembly Created the Identity and Cultural Meaning



¹คมกฤษณ์ วรเดชนัยนา และ ปฐม หงษ์สุวรรณ

¹Khomkrit Woradejnaiyana and Pathom Hongsuwan

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Faculty of Humanities and Social Science, Mahasarakham University, Thailand.

¹Corresponding Author. Email: Khomkrit.Wo@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาบริบทของวรรณกรรมนิทานอีสาน 2) เพื่อศึกษาการสร้างอัตลักษณ์สัตว์ให้กับช้างในวรรณกรรมนิทานอีสาน 3) เพื่อศึกษาช้างกับความหมายทางวัฒนธรรม ในวรรณกรรมนิทานอีสาน ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากตัวบทวรรณกรรมนิทานอีสาน 3 เรื่อง คือ 1) สังข์ศิลป์ชัย ฉบับของปรีชา พิณทอง 2) นางผมหอม ฉบับของชมรมวรรณกรรมอีสาน 3) ท้าวคัทธนาม ฉบับของอัมพร นามเหล่า ผลการศึกษาพบว่า

1. บริบทของวรรณกรรมนิทานอีสานทั้ง 3 เรื่อง สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ด้าน คือ 1) ด้านความเป็นมาเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาคล้ายกับชาดก ผู้ประพันธ์นำมาแต่งเพื่อเป็นนิทานสอนคติธรรม รวมถึงเป็นมูลเหตุอธิบายสถานที่ต่าง ๆ ในท้องถิ่นอีสานและ สปป.ลาว 2) ด้านเนื้อหาที่เกี่ยวกับช้าง ช้างจะมีบทบาททั้งบทบาทเด่นและบทบาทรอง แต่มีความสำคัญต่อการพัฒนาและการคลี่คลายของท้องเรื่อง 3) ด้านการศึกษา เน้นการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบ กลวิธีการประพันธ์ ศิลปะการใช้ภาษา ตลอดจนภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรมคติความเชื่อและประเพณี

2. การสร้างอัตลักษณ์ให้กับช้างในวรรณกรรมนิทานอีสาน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน คือ 1) การสร้างอัตลักษณ์ด้านร้ายให้กับช้าง ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ด้านลบของช้าง เช่น ด้านความโหดร้าย ด้านความไร้ศีลธรรม ซึ่งอัตลักษณ์เหล่านี้ย่อมขัดต่อสังคมภายใต้วิถีแห่งพุทธศาสนา 2) การสร้างอัตลักษณ์ ด้านดีให้กับช้าง ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ด้านบวก เช่น ด้านความเสียสละ ด้านความเป็นบิดาที่มีความรักต่อบุตร ซึ่งอัตลักษณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าสัตว์สามารถกระทำจริยธรรมอันดีงามต่อมนุษย์ได้

3. ช้างกับความหมายทางวัฒนธรรมในวรรณกรรมนิทานอีสาน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ความหมาย คือ 1) ช้างคือสัญลักษณ์ของอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งความลึกซึ้งยากแก่การหยั่งรู้และอยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ทั้งยังเป็นตัวเชื่อมระหว่างโลกสามัญกับโลกศักดิ์สิทธิ์ 2) ช้างคือสัญลักษณ์ของการสืบเผ่าพันธุ์และเพศภาวะ เป็นสัตว์ที่มีพลังอำนาจในการสร้างสภาวะการเจริญพันธุ์ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงการให้ความสำคัญทางเพศภาวะระหว่างหญิงและชาย

คำสำคัญ: ช้าง; การสร้างอัตลักษณ์; ความหมายทางวัฒนธรรม; วรรณกรรมนิทานอีสาน

Abstract

This research aims 1) to study the context of Isaan literature, 2) to study the creation of animal identity for elephants appear in the Isaan literature, 3) to study cultural meaning of elephants appear in Isaan literature. The paper is a qualitative research investigating into 3 Isaan folklore: 1) Sang Sin Chai by Preecha Pinthong, 2) Nang Phom Hom by Isaan Literature Association, 3) Thao Kutthanam by Umporn Namlao.

The study results reveal the following: 1. The context of the studied Isaan literature can be divided into 3 aspects. 1) Background—the storyline is similar to Jakata. The story was penned down as a moral teaching as well as unravelling the background of places in the Isaan and Lao PDR. 2) Subject matter relating to elephants—in the story play as a leading and supporting roles. Such roles are considered important to the development of the characters and how the story unravel. 3) Education—this emphasizes on comparison study writing techniques and art of language use as well as reflection of the culture of the society, belief, and traditions. 2. The identity creation of elephant in Isaan literature can be divided into 2 aspects. 1) Creating negative identity for the elephant. This shows the negative side of the elephant such as its cruelty, immorality, etc. These traits are considered in conflict with the Bhuddist teachings. 2) Creating positive identity for the elephant such as its sacrifice, father love towards a son, etc. These traits reflect that animals can partake in good deeds towards humans. 3. Elephants and its cultural meaning in the context of Isaan literature can be divided into two meanings. 1) Elephant signifies supernatural power, which is mysterious and beyond human’s insights and control. It is believed to be the mediator between the secular world and the world of holiness. 2) Elephant signifies its reproduction process and gender. It is an animal with the power to reproduce, which can relate to genders between female and male.

Keywords: Elephant; Assembly created the identity; Cultural meaning; Isaan literature



บทนำ

วรรณกรรมไทยหรือวรรณคดีที่เราศึกษากันอยู่ในสถาบันการศึกษานั้น ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงหรือชาววังหรือขุนนาง ส่วนวรรณกรรมที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในกลุ่มชาวบ้านและชาวดินนั้น นักวิชาการได้ละเลยกันมาโดยตลอด วรรณกรรมพื้นบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งภาคกลาง ภาคเหนือภาคอีสานและภาคใต้ จึงอยู่ในภาวะหน้าที่ของชาวบ้านที่จะอนุรักษ์ นั่นคือ ชาวบ้านชาวดินเป็นผู้สร้างสรรค์ เป็นผู้ใช้ (อ่าน ขับลำ เทคนั) และเป็นผู้อนุรักษ์ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง (Poonotake, 2002) และเมื่อกล่าวจำเพาะถึงวรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสานนั้น วรรณกรรมนิทานถือว่าเป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยม เป็นอย่างมาก การนำนิทานมาแต่งเป็นวรรณกรรมร้อยกรองในชุมชนที่พูดภาษาลาว แบ่งได้เป็นสองยุค ยุคแรกเป็นวรรณกรรมร้อยกรองสมัยล้านช้าง พ.ศ. 2043-2176 นิยมเอานิทานพื้นบ้านมาแต่งเป็นร้อยกรองประเภทก่อนอ่านหรือโคลงสาร เช่นเรื่อง สิ้นไซ กาละเกด ขุนทิฆุณเทือง พระลักพระลาม พระยาคันคาก ส่วนยุคหลังเป็นวรรณกรรมร้อยกรองสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อมีโรงพิมพ์หนังสือจำหน่าย มีการนำนิทานพื้นบ้านภาคกลางและวรรณกรรมร้อยกรองภาคกลางมาแต่งเป็นนิทานคำกลอนสำนวนอีสาน เช่นเรื่องขุนช้างขุนแผน ไกรทอง ปลาบู่ทอง เป็นต้น (Thammawat, 1994) ซึ่งวรรณกรรมนิทานอีสานมักจะปรากฏตัวละคร ที่แตกต่างกันออกไป อย่างมนุษย์ อมนุษย์ หรือสัตว์ บางเรื่องมีตัวละครเอกเป็นมนุษย์ บางเรื่องมีตัวละครเอกเป็นสัตว์

Garrard (2004) เห็นว่า “สัตว์ปรากฏตัวในงานเขียนและวรรณกรรมมุขปาฐะมานานแล้ว มันถูกใช้เป็นตัวอย่างสำหรับที่จะปฏิบัติตามหรือหลีกเลี่ยง ในนิทานทำหน้าที่เป็นมาตรฐานของการสั่งสอนคุณธรรม สัตว์ถูกนำเสนอให้เป็นตัวแทนของคุณลักษณะของมนุษย์และแรงศาสนาต่าง ๆ สัตว์ในวรรณกรรมถูกนำมาใช้ในการสอนบทเรียนศีลธรรมและศาสนา หรือการใช้เพื่อเสียดสีและสะท้อนความบกพร่องของมนุษย์และ การทุจริตทางการเมือง” ตัวละครสัตว์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมนิทานอีสาน มีทั้งการนำเสนอแบบสมจริงหรืออาศัยอยู่ในธรรมชาติทั่วไปและการนำเสนอแบบเหนือจริง ซึ่งเป็นตัวละครสัตว์ที่มีความโดดเด่นและมีความพิเศษมากกว่าสัตว์อื่นๆ ในธรรมชาติ โดยมีพฤติกรรมและคุณลักษณะคล้ายมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด สติปัญญาและความสามารถบางประการ นั่นคือ “ช่าง”

วรรณกรรมนิทานอีสานที่กล่าวพาดพิงถึงช่าง คือเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ช่างเป็นหนึ่งในด่านทั้ง 9 ที่ท้าวสินไซที่ต้องเผชิญจนกลายเป็นชนวนเหตุของสงครามระหว่างคนกับช่าง ส่วนเรื่องนางผมหมอม ช่างอยู่ในสถานะบิดาของนางผมหมอมซึ่งเป็นตัวละครเอก และเรื่องท้าวคัทธนาม ช่างอยู่ในสถานะบิดาของท้าวคัทธนาม ซึ่งทั้งนางผมหมอมและท้าวคัทธนามถือกำเนิดเพราะมารดาตม้มน้ำในรอยเท้าช่างเช่นกัน และตกอยู่ในสถานการณ์ที่ไม่แตกต่างกันมากนัก คือ ต่างฝ่ายต้องออกตามหาช่างซึ่งถือว่าเป็นบิดาของตนเอง ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยจึงกำหนดเกณฑ์การเลือกข้อมูลไว้ดังนี้ 1) ตัวบทมีเนื้อหาการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ 2) ตัวบททั้งหมดที่เลือกมานำเสนอ มีเนื้อหาเกี่ยวกับช่างทั้งในฐานะตัวละครสัตว์ฝ่ายดี และฝ่ายร้าย 3) ผู้วิจัยได้ใช้ตัวบทวรรณกรรมนิทานอีสานจำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ฉบับของปรีชา พิณทอง เรื่องนางผมหมอม ฉบับของชมรมวรรณกรรมอีสาน และเรื่องท้าวคัทธนาม ฉบับของอัมพร นามเหล่า

งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “ธรรมชาติในวรรณกรรมนิทานอีสาน: การสร้างภูมิโนเวศและการสื่อความหมาย” ซึ่งผู้วิจัยพบว่า การพรรณนาเกี่ยวกับฉากในวรรณชาตินั้น มักจะนำเสนอภาพของสัตว์ตามความจริง แต่ในอีกแง่หนึ่ง สัตว์กลายเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญ ต่อการดำเนินเรื่องของวรรณกรรมนิทานอีสาน ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงเป็นที่มาของปัญหาการวิจัยว่า ทักษะคติที่มนุษย์มีต่อสรรพชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ซึ่งตัวบทได้เลือกใช้ข้างเป็นตัวละครทำหน้าที่เป็นทั้งคู่ขัดแย้งและบิดาของมนุษย์แตกต่างกันอย่างไร จึงมาสู่การวิเคราะห์เชิงลึกและหาคำตอบ ตามวัตถุประสงค์การวิจัยในเชิงลึก เพื่อขยายองค์ความรู้และความเข้าใจในความหมายทางวัฒนธรรมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทของวรรณกรรมนิทานอีสาน
2. เพื่อศึกษาการสร้างอัตลักษณ์สัตว์ให้กับข้างในวรรณกรรมนิทานอีสาน
3. เพื่อศึกษาข้างกับความหมายทางวัฒนธรรมในวรรณกรรมนิทานอีสาน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ขั้นสำรวจและรวบรวมข้อมูล

การวิจัยในครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยยึดเอาข้อมูลที่มีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อให้สามารถตอบวัตถุประสงค์การวิจัยได้ตามที่กำหนดไว้ โดยใช้วิธีเก็บข้อมูล ดังต่อไปนี้

1.1 สำรวจเอกสาร บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสัตว์ในวรรณกรรม ตลอดจนสำรวจตัวบทวรรณกรรมนิทานอีสานที่กล่าวถึงข้าง

1.2 รวบรวมแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า งานวิจัยทั้งเอกสารภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

- 1.3 รวบรวม คัดเลือกตัวบทวรรณกรรมที่ใช้เป็นข้อมูลหลักตามขอบเขตของการวิจัย

2. ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 สังเคราะห์เอกสาร บทความ บทวิจารณ์และงานวิจัยวรรณกรรมอีสานเพื่อสำรวจแนวคิดและสภาพองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ในวรรณกรรม

2.2 วิเคราะห์บริบทของวรรณกรรมนิทานอีสาน

2.3 วิเคราะห์การสร้างอัตลักษณ์สัตว์ให้กับข้างในวรรณกรรมนิทานอีสาน

2.4 วิเคราะห์ความหมายทางวัฒนธรรมผ่านตัวละครข้างในวรรณกรรมนิทานอีสาน

3. ขั้นนำเสนอผลการวิจัย

เป็นขั้นตอนการนำเสนอผลการวิจัย โดยเรียบเรียงการวิจัย สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ โดยผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

Garrard (2012) กล่าวว่า “สัตวศึกษานั้นเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ในเชิงมนุษยศาสตร์มักปรากฏในเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ปรัชญาและสิทธิของสัตว์ (animal rights)” อย่างเช่นงานวิจัยของ Johnson (2009) เรื่อง “The Philosophy of the Animal in 20th Century Literature” ซึ่งเป็นการศึกษาปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ตามที่ปรากฏในวรรณคดีอังกฤษและอเมริกันในศตวรรษที่ 20 ผ่านทฤษฎีวิวัฒนาการพร้อมด้วยการเน้นย้ำถึงความเห็นอกเห็นใจ ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในการรับรู้ของมนุษย์และมีโซ่มนุษย์ จอห์นทำให้เหตุผลว่า การศึกษาจะเริ่มต้นด้วยนวนิยายคลาสสิกของ Herman Melville เรื่อง “Moby-Dick” จากภาพแทนของปลาวาฬ ซึ่งจอห์นเรียกว่า รูปร่างของสัตว์ที่มีภาวะของการเปลี่ยนแปลง (transitional animal figure) ในขณะที่ปลาวาฬไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นว่าเป็นสัตว์สัญลักษณ์ดั้งเดิมในวรรณกรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นจุดเริ่มของศตวรรษที่ 20 ศตวรรษแห่งการเปลี่ยนไปของสัตว์ที่ปรากฏในวรรณกรรม

สำหรับวงวิชาการไทยนั้น มีการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ผ่านตัวบทวรรณกรรมบาลีสันสกฤต ดังเช่น งานวิจัยของ Visuddhibedya (1979) เรื่อง “ช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี” ซึ่งได้นำเสนอว่า “ช้างเอราวัณในวรรณคดีสันสกฤต มีบทบาทเด่น เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เพราะเป็นพาหนะของพระอินทร์ เทพเจ้าผู้บันดาลให้ฝนตกลงมายังโลก ช้างเอราวัณเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวอินเดียเกิดความเชื่อว่ามีช้างในโลกที่มีลักษณะดี สามารถบันดาลให้ฝนตก ส่วนบทบาทของช้างในวรรณคดีบาลีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้านั้น แสดงให้เห็นถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้คุณธรรมอันสูงยิ่ง คือพระเมตตา บทบาทของช้างในชาดกและพระธรรมบท เป็นเรื่องของช้างที่ประพาศแต่คุณความดี เช่น ช้างเอราวัณได้ประกอบกรรมดี เพื่อประโยชน์ส่วนรวมก็ได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ บทบาทของช้างต่าง ๆ เป็นไปเพื่อการสั่งสอนเป็นสิ่งสำคัญ” หรือการนำเอาแนวคิดการประกอบสร้างตัวตนและอัตลักษณ์สัตว์มาใช้ศึกษาเกี่ยวกับสัตว์ปรากฏในวรรณกรรมร่วมสมัยของไทย อย่างเช่นเรื่อง “ใช่เพียงสัตว์เดียรฉาน: สัตวศึกษาในมุมมองของการวิจารณ์เชิงนิเวศ” ของ Sangkaphanthanont (2017) ซึ่งเลือกรวมวรรณกรรมร่วมสมัยของไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสั้น มอม ของศีกฤทธิ ปราโมช และเรื่องสั้นขนาดยาว พลายมลิวัลย์ ของถนอม มหาเปารยะ โดยอธิบายว่า “การนำเสนอภาพของ “มอม” และ “พลายมลิวัลย์” ล้วนแล้วแต่ดำเนินไปตามแบบการ อุปลักษณะที่ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ด้วยการประกอบสร้างลักษณะบางอย่างของสัตว์ให้ใกล้เคียงมนุษย์มากที่สุด ทั้งพฤติกรรมการแสดงออกและเรื่องของความรู้สึกนึกคิด การนำเสนอเช่นนี้อาจจับแน่นให้เรื่องที่เขียนมีสีสันเร้าใจ ชวนติดตาม และสามารถสร้างความตรึงใจต่อผู้อ่านเป็นอย่างมาก แต่ก็สื่อให้เห็นถึงทัศนะของนักเขียนที่มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยยึดเอาตนเองเป็นใหญ่ ในกรณีของ พลายมลิวัลย์ นั้นแม้จะมีคุณลักษณะทางจิตใจเหมือนคนมากเพียงไร แต่ถึงที่สุดแล้วก็คือภาพแทนของธรรมชาติที่เป็นอื่น มีความลึกลับ เกินหยังถึงและไม่อาจไ้วางใจได้”

นอกจากนี้ การนำเอาตำนานในท้องถิ่นต่าง ๆ มาศึกษาเกี่ยวกับสัตว์นั้น ปรากฏในบทความของ Hongsuwan (2001) เรื่อง “บทบาทของหมาในตำนานและพิธีกรรมของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคเหนือ” ซึ่งเลือกศึกษาด้านานว่าด้วยการกำเนิดสรรพสิ่งซึ่งมีทั้งตำนานที่ปรากฏในวัฒนธรรมมุขปาฐะและวัฒนธรรมลายลักษณ์ ทั้งของกลุ่มมอญ-เขมร กลุ่มทิเบต-พม่า กลุ่มมั่ว-เย้า และกลุ่มไท-กะไต ซึ่งเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องหมาที่อยู่ในการรับรู้ต่าง ๆ และอธิบายว่า “บทบาทของหมาแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มคือ กลุ่มแรกจะให้ความสำคัญกับเรื่องหมาเป็นบรรพบุรุษ กลุ่มที่สองจะเน้นเรื่องหมาเป็นผู้นำพันธุ์ข้าวและไฟมาสู่โลกมนุษย์ให้ใช้ยังชีพ กลุ่มที่สามให้ความสำคัญกับเรื่องหมาเป็นตัวแทนของ

ความอุดมสมบูรณ์และการแพร่ขยายพันธุ์ของมนุษย์ กลุ่มที่สุดท้ายจะเน้นเรื่องมาเป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับโลกศักดิ์สิทธิ์” และบทความเรื่อง “สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมเขมร” ของ Khongphianthum (2016) ได้ชี้ให้เห็นว่า “สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมเขมร ได้แก่ นาคกับโค เป็นความเชื่อดั้งเดิม คนเขมรเชื่อว่านาคเป็นบรรพบุรุษของตนดังปรากฏในตำนานเรื่อง “พระทอง นางนาค” คติเดิม “นาค” ในความเข้าใจของคนเขมรน่าจะหมายถึง งูใหญ่ ต่อมาเมื่อศาสนา พราหมณ์และศาสนาพุทธเผยแผ่เข้ามา ความเชื่อเรื่องงูใหญ่จึงผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนา กลายเป็นนาคตามแบบพราหมณ์และพุทธในที่สุด ขณะที่ความเชื่อเรื่องที่ว่า โคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ นั้นเป็นความเชื่อที่คนเขมรรับมาจากศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ที่นับถือโคหนันทีในฐานะ เทพพาหนะของพระอิศวร คติความเชื่อดังกล่าวไม่ใช่คติความเชื่อดั้งเดิมแต่อย่างใด”

กล่าวโดยสรุป แนวคิดสัตวศึกษาถือว่าเป็นแนวทางของการวิพากษ์วิจารณ์ทัศนคติที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ทั้งที่เกิดขึ้นตามสายพันธุ์ต่าง ๆ ในโลกของความเป็นจริง และโลกของจินตนาการอย่างตำนาน นิทาน เรื่องเล่าและวรรณกรรม งานวิจัยนี้ได้ใช้แนวคิดดังกล่าวในการอธิบาย การสร้างอัตลักษณ์ให้กับสัตว์ คือ ช้าง เพื่อชี้ให้เห็นความหมายบางประการของสัตว์ที่ได้ปรากฏในตัวบทของวรรณกรรมนิทานอีสาน

ผลการวิจัย

1. บริบทวรรณกรรมนิทานอีสาน: ความเป็นมา เนื้อหาเกี่ยวกับช้างและการศึกษา

การศึกษาบริบทวรรณกรรมนิทานอีสาน เป็นการศึกษาจากเอกสารหลักคือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนิทานอีสานและตัวบทวรรณกรรมนิทานอีสาน ปรากฏผลการวิจัยดังนี้

1.1 สังข์ศิลป์ชัย

1.1.1 ด้านความเป็นมา เดิมเชื่อกันว่าผู้ประพันธ์คือท้าวปางคำ เพราะปรากฏในตอนต้นเรื่อง ของบทประพันธ์ ถ้าผู้ประพันธ์ชื่อนี้จริงก็เป็นเรื่องแปลก เพราะนักปราชญ์ผู้ประพันธ์วรรณกรรมนิทานอีสานหรือวรรณกรรมแบบลำปาง ช้างไม่นิยมบอกชื่อตนเอง (Deesuankok, 2007) และปรากฏเป็นเรื่องหนึ่งในปัญญาสาขาค ซึ่งเรื่องนี้ได้แพร่หลายในท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทย ในภาคเหนือเรียกว่า “สังข์ศิลป์ชัย” ภาคกลางเรียกว่า “สังข์ศิลป์ชัย” ภาคอีสานบางสำนวนเรียกว่า “สังข์ศิลป์ชัย” บางสำนวนเรียกว่า “สินไซ” บาง โครงเรื่องของเรื่องนี้ทุกท้องถิ่นเหมือนกัน ต่างแต่สำนวนโวหารและภาษาท้องถิ่นเท่านั้น กวีอีสานได้นำโครงเรื่องมาประพันธ์ตามแบบฉันทลักษณ์ของท้องถิ่นที่เรียกว่ากลอนลำหรือโคลงสาร เพื่อใช้ในการอ่านในงันเฮือนดี (งานศพ) และมีการนำเฉพาะกลอนชมดงหรือเดินดง มาใช้ในการลำของหมอลำ เพราะเป็นกลอนที่มีความไพเราะ (Poonotake, 1981) และตามตำนานเล่าว่า เหตุการณ์การต่อสู้ระหว่าง ท้าวสินไซกับบงขวงนี้เป็นมูลเหตุให้เกิดสถานที่คือ “ภูงู” ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงฝั่ง สปป.ลาว ตรงข้ามอำเภอบึงคล้า จังหวัดบึงกาฬต้นฉบับที่นำมาศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เดิมเป็นหนังสือผูกใบลานจารด้วยตัวอักษร ไทน้อย เป็นหนังสือของนางบังอร ภูริพัฒน์ ถนนศรีณรงค์ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งนายปรีชา พิณทอง ได้นำมาปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 2502 และนำมาตรวจชำระกับฉบับนครหลวงเวียงจันทน์และฉบับวัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ.2521 และได้ตีพิมพ์จำหน่าย เมื่อ พ.ศ. 2524

ทั้งนี้วรรณกรรมนิทานอีสานเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ ยังเป็นที่นิยมของจิตรกรพื้นบ้านอีสานหรือช่างแต้ม ซึ่งนำเอาเรื่องราวมาสร้างสรรค์แต่งแต้มเป็นจิตรฝาผนังหรือสือบแต้ม รอบผนังด้านนอกของสิมหรืออุโบสถพื้นถิ่น อย่าง

เช่น ฐูปแด่แม่วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น หรือ ฐูปแด่แม่วัดสนวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

1.1.2 ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับช้าง ปรากฏในตอนที่ 3 ซึ่งเป็นหนึ่งในตอนที่ 9 ที่ท้าวสินไชยจะต้อง เดินทางผ่าน ก่อนจะถึงเมืองโนราช เพื่อตามเอานางสุมณฑาผู้เป็นอาซึ่งถูกยักษ์กุมภันท์ลักพาตัวไป ในตอนนี้มีพญาช้างฉัททันต์ เป็นหัวหน้าโขลง ครั้นเห็นคนแปลกหน้าล่องลำเขตเข้ามา ก็โกรธดวงตาแดงเข้มดั่งแสง พระอาทิตย์ที่จวนลับฟ้า ชูว่า จะจับสินไชยกินต่างเหมียง แล้วพากันจู่โจมเข้าจึงถูกศรของท้าวสินไชย ล้มระเนระนาด และยอมจำนนบอกเบาะแสรว่า เมื่อ 8 ปีที่แล้วได้เห็นยักษ์อุ้มนางสุมณฑาเหาะผ่านไป ขอให้โหสิกรรมให้ด้วย แล้วเชิญให้นั่งบนคอนำส่งจนสุดเขตแดน จากนั้นสินไชยก็ได้ตรัสสอนหมู่ช้างทั้งหลายอย่าไปก่อกรรมทำเวรให้กับใคร

1.1.3 ด้านการศึกษา สำหรับในวงวิชาการวรรณกรรมท้องถิ่นถือว่าเป็นนิมมนำศึกษาเป็นอย่างมากทั้งด้าน คติธรรม ด้านกลวิธีการประพันธ์ อย่างเช่นงานวิจัยของ Jaroenjitrakam (1976) เรื่อง “วรรณกรรมอีสาน: สังค์ศิลป์ ชัย” ซึ่งเน้นการศึกษาเปรียบเทียบสังค์ศิลป์ชัยสำนวนของอีสานกับสำนวนอื่น ๆ จุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ และรูปแบบการประพันธ์ หรืองานวิจัยของ Khotsongkram (2007) เรื่อง “สุนทรียภาพในวรรณคดีลาวเรื่องสังค์ศิลป์ ชัยและมหาเวสสันดรชาดก” ซึ่งเน้นการศึกษาสุนทรียภาพ ในด้านของการใช้คำ การใช้โวหาร ภาพพจน์ และภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม จากตัวอย่างถือว่าเป็นการศึกษาในทิศทางของภาษาและวรรณกรรมทั้งสิ้น

1.2 นางผมหอม

1.2.1 ด้านความเป็นมา เป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายเรื่องหนึ่งเช่นเดียวกับเรื่องสังค์ศิลป์ชัย ภาพเกช จำปา สี่ต้น สุริวงค์ ฯลฯ แต่ว่าเรื่องนางผมหอมนี้ค่อนข้างจะสั้นกว่าเรื่องอื่น ๆ เรื่องนางผมหอมนี้มีโครงเรื่องกับเรื่องช้าง โพงนางผมหอมของภาคเหนือ ซึ่งจะเห็นการถ่ายโอนวรรณกรรมพื้นบ้านของไทยระหว่างภาคเหนือกับภาคอีสาน แต่ กระนั้นก็ตามหากพิจารณาอิทธิพลของวรรณกรรมต่อสังคมแล้ว น่าจะเชื่อได้ว่าเรื่องนางผมหอมนี้อิทธิพลต่อชาวอีสาน มาก (Poonotake, 1981) เพราะเหตุว่า เรื่องนางผมหอมได้เชื่อมโยงภูมิภาคหรือที่เรียกกันว่า “ภูหอ” ตั้งอยู่ตำบล ภูหอ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย ด้วยความเชื่อที่ว่าภูเขแห่งนี้เป็นที่ตั้งปราสาทของนางผมหอมซึ่งพญาช้างสารได้สั่ง ให้ไพร่พลช้างสร้างให้แก่นางผมหอมผู้เป็นที่ธิดาของตน ต้นฉบับที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เดิมเป็นหนังสือผูกใบลานของวัดสระบัว อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น สิริวิวัฒน์ คำวันสา ได้นำมาปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน ตีพิมพ์ ในนามของชมรมวรรณกรรมอีสาน เมื่อปี พ.ศ. 2526

1.2.2 ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับช้าง ปรากฏครั้งแรกตอนพญาช้างสารซึ่งกำลังออกหากิน โดยการจับมนุษย์กิน เป็นอาหาร ในขณะที่นางสีดาหลงป่าจึงเกิดกระหายน้ำจึงได้ดื่มน้ำในรอยเท้าของพญาช้างสาร เป็นเหตุให้นางสีดา ตั้งครรภ์และคลอดลูกออกมาเป็นหญิงสองคน คนแรกชื่อนางผมหอม คนที่สองชื่อนางลุน เมื่อสองกุมารเติบโตจึงถูก เพื่อน ๆ ด่าทอว่าเป็นลูกช้างและสมควรอยู่ในป่า นางผมหอมน้อยใจจึงชวนนางลุน ออกตามหาช้างผู้เป็นบิดาจนพบ แล้ว พญาช้างสารจึงได้ทดสอบว่าใครเป็นธิดาของตน จึงได้ไต่ดวงขึ้นไป นั่งบนหลัง นางผมได้ขึ้นไปนั่งบนหลังได้สำเร็จ แต่นางลุนน้องสาวไม่สามารถไต่ขึ้นไปได้จึงถูกพญาช้างสาร จับกินเสีย หลังจากนั้นพญาช้างสารจึงนำนางผมหอมไป เลี้ยง โดยสั่งให้ไพร่พลช้างสร้างปราสาทให้นางผมหอม ภายหลังพญาช้างสารเลี้ยงดูนางผมหอม โดยเที่ยวเก็บเครื่อง หอมมาประเทืองผมธิดาของตน จับหญิงสาวมาเป็นคนรับใช้นางผมหอม และนำเอาแก้วแหวนเงินทองของมนุษย์มา ให้นางผมหอม จวบเมื่อนางผมหอมอายุได้ 16 ปี จึงได้พบชายหนุ่มผู้หนึ่งซึ่งตามหานางผมหอมเพราะข้อความจาก สารและผมหอม ในผอบที่นางใส่ไว้และลอยไปกับน้ำ ทั้งสองพบกันแล้วจึงได้หนีจากพญาช้างสาร เมื่อพญาช้างสาร

กลับมาจากหาอาหาร ไม่พบจึงโกรธแค้นและออกตามหานางผมหอมจนพบแต่นางไม่ยอมกลับ เป็นเหตุให้พญาข้างสารขาดใจตาย แต่ก่อนตายได้สั่งให้นางผมหอมถอดเอางาของตน งาหนึ่งเสกให้เป็นคนเอาเงินทองออกมาให้ได้ งาหนึ่งเสกให้เป็นเรือข้ามแม่น้ำได้

1.2.3 ด้านการศึกษา การศึกษาวรรณกรรมเรื่องนางผมหอม มีทิศทางการศึกษาที่เน้นเชิงศึกษาเปรียบเทียบ อย่างเช่นงานวิจัยของ Wattanarat (1989) เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่อง “นางผมหอม” ฉบับล้านนา กับฉบับอีสาน” ซึ่งเน้นการศึกษาความเหมือนกัน ความคล้ายกัน และความแตกต่าง ด้านจุดมุ่งหมายในการแต่ง ลักษณะคำประพันธ์ โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง การใช้สำนวนภาษา ตลอดจนวัฒนธรรม ความเชื่อ และค่านิยมต่าง ๆ หรืองานวิจัยของ Swangwong (1988) เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องนางผมหอม ฉบับล้านนา อีสาน และไทยลื้อ” ซึ่งเน้นการศึกษาที่มาของเรื่อง ลักษณะการแต่ง โครงเรื่อง แก่นของเรื่อง ตัวละคร ศิลปะการใช้ภาษา ตลอดจนค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีและหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ซึ่งจากตัวอย่างข้างต้น จะเน้นการศึกษาในทิศทางของภาษาและวรรณกรรมเป็นหลัก และเรื่องของสังคมวัฒนธรรมที่ปรากฏในตัวบทเป็นเรื่องรองลงมา

1.3 ท้าวคัทธนาม

1.3.1 ด้านความเป็นมา คัทธนามหรือคัทธนกุมารหรือคัทธนโพธิสัตว์ เป็นนิทานคล้ายชาดก กล่าวถึงสมัยที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นคัทธนโพธิสัตว์ ผู้ประพันธ์กล่าวว่าเรื่องนี้เป็นพระธรรมเทศนา ผูกที่ 19 ของเรื่อง “โลกทิป” ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า “มโนมทัสสีธา” ได้ทรงนำมาเทศนาโปรดสัตว์ทั้งหลาย ภายในเรื่องจะใช้นิทานบอกเหตุเป็นตัวสวนเรื่องเป็นตอน ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นนิทานซ้อนนิทานด้วยก็ได้ โดยเนื้อหาจะกล่าวถึงพระธาตุเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ตำนานบอกเหตุเกิดสถานที่และเมืองสำคัญต่าง ๆ ในท้องถื่นอีสาน สำหรับต้นฉบับที่นำมาศึกษาวิจัยในครั้งนี้ นายอัมพร นามเหลา ได้ปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 2529

1.3.2 ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับข้าง เล่าว่ามีหญิงชราผู้หนึ่งเป็นแม่นมของพญาสีลาเกด เป็นที่รักใคร่ของชาวเมือง เพราะเป็นช่างเย็บเสื้อผ้า ชาวเมืองที่มีไรนาจึงได้แบ่งปันไรนาให้ดูแล หญิงชราก็บำรุงดูแล ข้าวกล้าในไรนาของตนเองทุกวัน จนพระอินทร์เกิดความสงสาร จึงได้ตรัสกับเทพบุตรผู้กำลังจะสิ้นอายุขัย จากสวรรค์ให้ลงมาเกิดยังโลกมนุษย์เพื่อโปรดสรรพชีวิตในชมพูทวีป หลังจากนั้นพระอินทร์ก็เนรมิตตนเอง เป็นพญาข้างฉัททันต์ เข้าไปเหยียบข้าวกล้าในไรนาของหญิงชรา แต่ไม่มีข้าวกล้าต้นใดล้มเสียหายมีเพียงแค່ร่อยเท้าหนึ่งซึ่งมีน้ำแก้วอันวิเศษอยู่เต็มรอย รุ่งเช้าชาวเมืองได้ไปแจ้งแก่หญิงชราว่ามีรอยเท้าข้างอยู่กลางไรนาของหญิงชรา และเป็นที่อัศจรรย์ใจเพราะไรนาของหญิงชราอยู่ตรงกลาง แต่ไรนาของชาวเมืองกับไม่มีรอยเท้าข้าง หญิงชราไปดูเห็นรอยเท้าข้างมีน้ำเต็มรอย จึงเกิดหิวกระหายจึงได้ตักน้ำในรอยเท้านั้น จนตั้งครรภีในเวลาต่อมา พอครบกำหนด 10 เดือนจึงคลอดบุตรเป็นชาย พอท้าวคัทธนามอายุได้ 7 ปี จึงถามว่าใครเป็นบิดา นางจึงพาบุตรชายไปดูรอยเท้าข้างนั้นแล้วบอกถึงต้นสายปลายเหตุ ท้าวคัทธนามจึงได้ออกตามหาข้าผู้เป็นบิดาของตนและต้องเผชิญเหตุการณ์หลายอย่างและเข้าสู่ป่าหิมพานต์ ข้ามแม่น้ำ 5 สายจนถึงเชิงเขาพระสุเมรุ พบข้างชราผู้เป็นบิดาที่กำลังจะขาดใจตาย จึงได้สอบถามจึงรู้ว่าเป็นบิดาของตน และก่อนตายข้างชราได้สั่งให้ ท้าวคัทธนามถอดเอางาของตนหลังจากตายแล้ว งาหนึ่งเสกให้เป็นไพร่พลต่อสู้ข้าศึกได้ งาหนึ่งใช้เป็นเรือข้ามแม่น้ำได้ พอข้างชราตาย ท้าวคัทธนามจึงถอดเอางาและสักการบูชาข้างผู้เป็นบิดาแห่งตน แล้วจึงทำการฌาปนกิจร่างของข้างนั้น

1.3.3 ด้านการศึกษา ในวงวิชาการวรรณกรรมท้องถิ่นยังไม่ปรากฏการศึกษาเฉพาะเรื่องอย่างเช่นเรื่องสังข์ศิลป์ชัยและนางผมหอม แต่มีการศึกษาเฉพาะประเด็นอย่างตัวละครและศึกษาร่วมกับวรรณกรรมนิทานอีสาน

เรื่องอื่น ๆ อย่างเช่น บทความของ Woradejnaiyana & Hongsuwan (2109) เรื่อง “งูชวงในวรรณกรรมนิทานนิทานอีสาน : การอุปถัมภ์และความหมายทางวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นการศึกษาตัวละครสัตว์คือ “งูชวง” ในวรรณกรรมนิทานอีสานเรื่องสังข์ศิลป์ชัยและท้าวคัทธนาม ในด้านการอุปถัมภ์สัตว์ซึ่งเป็นหนึ่งในแนวทางของสัตวศึกษา และความหมายแฝงที่ซ่อนอยู่ภายใต้ตัวบทที่เกี่ยวข้องกับงูชวงนั้น

ดังนั้น วรรณกรรมทั้ง 3 เรื่องที่ผู้วิจัยเลือกมาเป็นข้อมูลในการศึกษาถือว่ามีอิทธิต่อสังคม เพราะเชื่อมโยงไปถึงสถานที่ต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ในภาคอีสานและ สปป.ลาว และเป็นมูลเหตุให้เกิดการเรียกภูมินามของสถานที่นั้น ๆ ตามตัวละคร หรือเหตุการณ์ที่ปรากฏในเนื้อเรื่อง

2. การสร้างอัตลักษณ์ให้กับช้างในวรรณกรรมนิทานอีสาน

ในวรรณกรรมนิทานอีสาน “ช้าง” คือตัวละครสัตว์ที่ปรากฏในฐานะตัวละครฝ่ายร้ายและฝ่ายดี จากการศึกษาพบว่า การสร้างอัตลักษณ์ให้กับช้างนั้นมี 2 ประการ คือ 1) การสร้างอัตลักษณ์ด้านร้ายให้กับช้าง และ 2) การสร้างอัตลักษณ์ด้านดีให้กับช้าง ปรากฏผลการวิจัยดังนี้

2.1 การสร้างอัตลักษณ์ด้านร้ายให้กับช้าง จากการศึกษาพบว่า

2.1.1 ด้านความโหดร้าย ช้างในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยและเรื่องนางผมหอม มีพฤติกรรมที่แสดงถึงความป่าเถื่อน โหดร้ายและสันดานดิบ การพรรณนารูปลักษณ์ของช้างในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยว่า เวลาโกรธ จะมีนัยน์ตาแดงเข้มราวกับแสงพระอาทิตย์ หรือการเน้นย้ำด้วยความคิดของช้างที่คิดจะจับท้าวสินไชกินเป็นอาหาร เช่นเดียวกับพฤติกรรมของช้างในเรื่องนางผมหอม ซึ่งแสดงพฤติกรรมด้านความโหดร้าย ด้วยการกินมนุษย์เป็นอาหาร การเจาะเอาหัวใจมนุษย์หรือการนำเอาเลือดมนุษย์มาไว้ดื่มกิน พฤติกรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่โหดร้ายทั้งสิ้น

ทั้งนี้ ความโหดร้ายของช้างในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยและนางผมหอมถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่สามารถกระทำให้เชื่อใจได้เช่นช้างเลี้ยงหรือช้างเมืองซึ่งเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของมนุษย์ ทำให้ช้างนั้น มีความแตกต่างจากมนุษย์โดยสิ้นเชิง ดังที่ Sangkhaphanthanont (2017) อธิบายว่า “ความเป็นสัตว์ป่า ความโหดร้ายตามสัญชาตญาณที่มีการส่งต่อทางสายพันธุ์ โดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่าสัตว์มีความแตกต่าง จากมนุษย์ หรือมีความเป็นอื่น สำหรับมนุษย์วิธีคิดเช่นนี้ก็ทำให้มนุษย์มีความเหนือกว่าสัตว์ไปโดยปริยาย” เหตุผลดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นการเชื่อมโยงช้างกับความเป็นธรรมชาติแบบดั้งเดิมหรือความไร้อารยธรรมที่อยู่พ้นออกไปจากวัฒนธรรมมนุษย์และถูกจำกัดให้อยู่ในดินแดนที่ห่างไกลจากสังคมมนุษย์

2.1.2 ด้านการไร้ศีลธรรม เหตุการณ์ที่ช้างในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยยอมแพ้ต่อท้าวสินไช และได้ยอมจำนนของให้ท้าวสินไชโอหสิกรรมที่ล่วงเกิน แม้จะไม่ได้ทำร้ายท้าวสินไชจนถึงแก่ชีวิต แต่เพียงแต่ความคิดว่าจะกินท้าวสินไช ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงเจตนาที่บ่งบอกถึงความไร้ศีลธรรมของช้างนั้น เช่นเดียวกับพฤติกรรมของช้างในเรื่องนางผมหอม ซึ่งจับมนุษย์กินเป็นอาหาร เจาะเอาหัวใจมนุษย์และเอาเลือดมาไว้ดื่มกิน ซึ่งถือว่า ไร้ศีลธรรมอย่างร้ายแรง แม้จะมีความรักต่อนางผมหอมก็ตาม แต่พฤติกรรมดังกล่าวก็ชี้ให้เห็นด้านมืดและสว่างที่มีอยู่ในจิตใจของมนุษย์และสัตว์ทั่วไป หรืออาจจะเรียกได้ว่า “กุศลจิตกับอกุศลจิต” อันเป็นธรรมชาติของสัตว์โลกที่ยังถูกฉาบทาไว้ด้วยกิเลสตัณหา และสามารถผิดศีลธรรมได้ทุกเมื่อหากไม่ควบคุมบังคับจิตใจของตน

2.2 การสร้างอัตลักษณ์ด้านดีให้กับช้าง จากการศึกษาพบว่า

2.2.1 ด้านความเสียสละ ช้างในเรื่องนางผมหอมและเรื่องท้าวคัทธนามได้เสียสละงาอันเป็นของสำคัญและมีค่ามากที่สุดของตนให้กับบุตรธิดาของตน ถึงแม้ว่าท้ายที่สุดแล้วตนเองต้องตายก็ตาม พฤติกรรมที่ช้างได้แสดงออก

นี่ถือว่าเป็นอัตลักษณ์ด้านดีและได้ช่วยให้เห็นถึงความเสียสละที่ข้างมีต่อมนุษย์ หรือสามารถกระทำจริยธรรมต่อมนุษย์ได้ ดังที่ Wijit (2015) อธิบายว่า “พุทธศาสนายอมรับว่าสัตว์มีความสามารถในการกระทำทางจริยธรรมและความสามารถนั้นก็มิหลายระดับตั้งแต่ระดับต่ำไปจนถึงระดับสูง และไม่ใช่ว่าเพียงสัตว์ดิรัจฉานที่เป็นพระโพธิสัตว์เท่านั้นที่มีความสามารถในการกระทำทางจริยธรรม เรื่องราวในชาดกยังแสดงถึงพฤติกรรมของสัตว์ดิรัจฉานอื่นที่ไม่ใช่พระโพธิสัตว์แต่ก็มีความสามารถในการกระทำจริยธรรมได้” และมนุษย์ก็ได้ยกย่องข้างว่าเป็นสัตว์ประเสริฐมีคุณธรรม ดังนางผมหอมและท้าวคัทธนามที่สักการบูชาข้าง ผู้เป็นบิดาเพื่อระลึกถึงบุญคุณของบิดาแห่งตนก่อนที่จะมาบวชผู้เป็นบิดานั้น

2.2.2 ด้านความเป็นพ่อที่มีความรักต่อลูก ในเรื่องนางผม ความรักของข้างที่มีต่อลูกซึ่งเป็นมนุษย์นั้น ได้แสดงให้เห็นบทบาทของความเป็นพ่อได้อย่างสมบูรณ์ การให้ความรัก เอาใจใส่ดูแลลูกเป็นอย่างดี ทั้งในด้านที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม เครื่องหอมประเทืองร่างกาย ถือได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ด้านดีของข้างที่แสดงออกต่อลูกที่ตนให้กำเนิด แม้จะเป็นมนุษย์ก็ตาม เมื่อนางผมหอมหลบหนีไปก็เกิดความรัก ความอาวรณ์ เป็นห่วงเพราะกลัวจะเกิดภัยอันตรายแก่ลูกของตน และออกตามหาจนพบลูกตนเอง ก่อนสิ้นใจได้สั่งให้นางผมหอมถอดเอาอันเป็นของมีค่าและสำคัญต่อตนเอง เพื่อใช้เป็นเครื่องเดินทางและป้องกันข้าศึกศัตรูเฉกเช่นข้างในเรื่องท้าวคัทธนาม ซึ่งข้างได้สั่งท้าวคัทธนามถอดเอาของของตนเพื่อใช้เป็นเครื่องเดินทางและป้องกันข้าศึกศัตรู พฤติกรรมการถอดงานี้ตอกย้ำความรักที่พ่อมีต่อลูกอย่างแท้จริง

3. ข้างกับความหมายทางวัฒนธรรมในวรรณกรรมนิทานอีสาน

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นภาพของ “ข้าง” ในฐานะของสัตว์สัญลักษณ์ที่มีได้มีความหมายเป็นเพียงแค่ว่าสัตว์ป่าเท่านั้น การผลิตซ้ำบทบาทและสร้างความหมายของข้างในเรื่องท้าวคัทธนาม นางผมหอมและสังข์ศิลป์ชัย สามารถสื่อให้เห็นนัยยะที่เกี่ยวข้องกับการต่อสู้ต่อรองในสภาวะที่ข้างต้องเผชิญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ดังนั้นการนำเอาข้างมาพิจารณาและตีความโดยใช้วิธีการอ่านใหม่ ซึ่งปัจจัยสำคัญที่จำต้องนำมาพิจารณามีได้มีเพียงอำนาจเหนือธรรมชาติเท่านั้น แต่มิติด้านการสืบเผ่าพันธุ์และเพศสภาวะ ก็เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับนำมาพิจารณาตีความใหม่เช่นกัน ปรากฏผลการวิจัยดังนี้

3.1 ข้างคือสัญลักษณ์ของอำนาจเหนือธรรมชาติ จากการศึกษาพบว่า ข้างเป็นสัญลักษณ์ของระบบความหมายที่ถูกประกอบสร้างขึ้นเพื่อสะท้อนความเชื่อของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ การยกระดับข้างให้สูงขึ้นสู่สภาวะ “เหนือโลก” ที่มีความเหนือกว่ามนุษย์ จึงสื่อให้เห็นความเชื่อต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ ของมนุษย์และมีนัยยะที่สื่อให้เห็นว่าข้างได้รับการปกป้องสวัสดิภาพของสัตว์และการเคารพต่อสัตว์และธรรมชาติ ว่ามีความเท่าเทียมและอาจมีความเหนือกว่ามนุษย์ อย่างเช่น การตักน้ำในรอยเท้าของพญาข้างฉัททันต์ในเรื่องท้าวคัทธนามและพญาข้างสารในเรื่องนางผมหอม มีนัยสำคัญ 2 ประการ ประการแรก “น้ำ” คือธรรมชาติ ที่มีความสำคัญต่อสรรพชีวิตบนโลก ประการที่สองทั้งน้ำและสัตว์ก็คือข้างเป็นภาพแทนของธรรมชาติทั้งปวง แต่เมื่อพิจารณาต่อไปจะพบว่า การตักน้ำในรอยเท้าของพญาข้างทั้งสอง สื่อให้เห็นว่า ธรรมชาติย่อมมีผลต่อชีวิตมนุษย์โดยให้คุณเมื่อมนุษย์รู้จักคุณค่าของธรรมชาติ และให้โทษเมื่อมนุษย์มุ่งหมายที่จะทำลายธรรมชาติ

นอกจากนี้ การตักน้ำในรอยเท้าข้างยังสื่อถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ถูกจัดวางอยู่บนพื้นฐานของมนทัศน์ที่มนุษย์ให้ความเคารพต่อธรรมชาติและมีความยำเกรงต่อสรรพชีวิตทั้งปวง ดังที่ Kinsley (2008) ซึ่งอธิบายว่า “การเคารพพัวของชาวฮินดู แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการไม่ใช้ความรุนแรงในศาสนาฮินดู การ



บุชวาวัวถือเป็นสัญลักษณ์ของ ความยำเกรงต่อรูปแบบชีวิตทั้งปวง” คำอธิบายดังกล่าว เมื่อพิจารณาตั้งแต่ต้นของเรื่อง ท้าวคัทธนามว่า พระอินทร์เนรมิตตนเป็นช่างเผือกถึงเหตุการณ์ การตีม้มน้ำในรอยเท้าช่างแล้วตั้งครุภรณ์ผู้มีบุญหรือ พระโพธิสัตว์ หรือนางสีดาตีม้มน้ำในรอยเท้าของพญาช่างสารและตั้งครุภรณ์นางผมหอม เป็นอนุภาคเหตุการณ์ตอนต้น ที่กำหนดให้ “ช่าง” คือสัญลักษณ์ของอำนาจ เหนือธรรมชาติ และต่อกย้ำด้วยอนุภาคเหตุการณ์ถดถาวพิเศษหลังการ ตายของพญาช่างทั้งสอง กลายเป็นอนุภาคเหตุการณ์ที่ต่อกย้ำความเป็นสัตว์สัญลักษณ์ของอำนาจเหนือธรรมชาติ

น่าสังเกตว่า การนิยามความหมายของช่างในฐานะสัญลักษณ์ของพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ได้เน้นที่มา จากการผสมพันธุ์ เนื่องจากช่างในมิติของจิตวิญญาณตามความเชื่อนั้น พญาช่างฉัททันต์ ในเรื่องท้าวคัทธนามนั้น มาจากพระอินทร์ซึ่งเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงพุทธศาสนา ส่วนพญาช่างสาร ในเรื่องนางผมหอมนั้น ตัวบท ได้กำหนดให้เป็น “ผีหลวง” ซึ่งเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับคติความเชื่อ แบบดั้งเดิม จึงทำให้ช่างอยู่ในฐานะ สัญลักษณ์ของพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ และสื่อให้เห็นถึงความหมาย ที่เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบ ดั้งเดิมและพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน ทั้งยังเป็นตัวเชื่อมระหว่างโลกสามัญกับโลกศักดิ์สิทธิ์ มาเป็นตัวกำหนดนิยาม ความหมายของช่างในมิติทางวัฒนธรรมผ่านตัวตนของช่าง ซึ่งมีใช้ผลผลิตทางวัฒนธรรมของมนุษย์แต่ต้องมาจาก “อำนาจศักดิ์สิทธิ์” เท่านั้น ฉะนั้นช่างจึงเสมือน เป็นตัวเชื่อมระหว่างโลกสามัญและโลกศักดิ์สิทธิ์ เพราะตัวบทได้ กำหนดให้ช่างเป็นสัตว์ที่มาจากโลกศักดิ์สิทธิ์ หรือการมองลักษณะการเป็นคู่ตรงข้ามกันระหว่าง “เมืองมนุษย์” กับ “เมืองเทพเจ้า” ช่างก็สามารถจัดเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ที่เป็นตัวเชื่อมคู่ตรงข้ามข้างต้นได้เช่นกัน

3.2 ช่างคือสัญลักษณ์ของการสืบเผ่าพันธุ์และเพศสภาวะ จากการศึกษาพบว่า โดยธรรมชาติของหญิงชรา นั้นย่อมไม่สามารถอยู่ในสภาวะที่เจริญพันธุ์หรือให้กำเนิดบุตรได้ แต่ช่างได้ย่ำรอยเท้าและเนรมิตน้ำอันวิเศษไว้และ เพราะความกระหายหญิงชราจึงตีม้มน้ำอันวิเศษในรอยเท้านั้น กลายเป็นหญิงที่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ โดยเหตุการณ์ ดังกล่าวนี้นี้แสดงให้เห็นบทบาทของช่างในฐานะสัญลักษณ์ของสัตว์ที่มีพลังอำนาจ ในการแพร่ขยายพันธุ์หรือสามารถ สร้างสภาวะเจริญพันธุ์ได้

การตีม้มน้ำในรอยเท้าช่างของหญิงชราในเรื่องท้าวคัทธนามและหญิงสาวในเรื่องนางผมหอม จนตั้งครุภรณ์ตลอด จนให้กำเนิดบุตรที่มีบุญญาธิการนั้น สื่อให้เห็นการเชื่อมโยงกับเพศสภาวะระหว่างหญิงและชาย ซึ่งตัวบทได้สร้าง ให้ช่างเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่คู่กับมนุษย์เพศหญิง คือนางสีดา มารดานางผมหอมและหญิงชรา มารดาของท้าวคัทธนาม มี สถานภาพเป็นสามีของผู้หญิงทั้งคู่ ถึงแม้ตัวบทจะปรากฏภาพข้าผู้หญิงเป็นมนุษย์ ขณะที่เพศชายเป็นช่าง แต่ก็กลายเป็น เหตุการณ์ให้ความสำคัญต่อผู้หญิงในฐานะของ “แม่” สื่อให้เห็นว่ามนุษย์ผู้หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิต ซึ่งอาจมอง ได้ว่าผู้หญิงมีสถานภาพเป็นใหญ่หรือระบบมาตาธิปไตย ฉะนั้นสถานภาพของผู้หญิงจึงมีอำนาจเหนือกว่าสถานภาพ ของช่างที่เป็นเพศชาย และอาจกล่าวได้ว่า มนุษย์เกิดมาจากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นน้ำ ดิน หรือช่างก็สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์มาจากธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

สรุป

การวิจัยเรื่อง “ช่างในวรรณกรรมนิทานอีสาน : การสร้างอัตลักษณ์สัตว์และความหมายทางวัฒนธรรม” ด้านบริบทของวรรณกรรมนิทานอีสาน พบว่า วรรณกรรมทั้ง 3 เรื่อง เป็นวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของ ชุมชนในท้องถิ่นอีสานและ สปป.ลาว โดยเฉพาะการนำเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากตัวละคร ไปเชื่อมโยงในการอธิบาย



มูลเหตุของการเกิดสถานที่ต่าง ๆ ในท้องถิ่น ส่วนการสร้างอัตลักษณ์สัตว์ให้กับช้าง 2 ประการ คือ ประการแรก การสร้างอัตลักษณ์ด้านร้ายให้กับช้าง พบว่า ช้างเป็นสัตว์ป่ามีโทษร้ายและไร้ศีลธรรม ขัดต่อสังคมภายใต้วิถีแห่งพุทธศาสนา ทั้งยังไม่สามารถกระทำให้เชื่อใจได้เฉกเช่นสัตว์เลี้ยงซึ่งเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของมนุษย์ ประการที่สอง การสร้างอัตลักษณ์ด้านดีให้กับช้าง พบว่า ช้างมีลักษณะเป็นสัตว์ประเสริฐสามารถประกอบกุศลกรรมได้ ซึ่งเป็นยกระดับให้สัตว์นั้นสามารถกระทำจริยธรรมอันดีงามได้อย่างสูงสุด ฉะนั้นการสร้างอัตลักษณ์ด้านร้ายกับด้านดีให้กับช้าง จึงเปรียบเสมือนภาพสะท้อนด้านความมืดและความสว่างภายในจิตใจของมนุษย์และสัตว์ที่ยังคงฉาบทาไว้ด้วยกิเลสตัณหา

นอกจากการสร้างอัตลักษณ์สัตว์ให้กับช้างแล้ว ยังพบว่า มีการนิยามความหมายให้กับช้าง 2 ประการ คือ ประการแรก ช้างคือสัญลักษณ์ของอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นการยกระดับสัตว์ให้สูงขึ้น สู่สถานะ “เหนือโลก” ที่มีความเหนือกว่ามนุษย์ จึงสื่อให้เห็นความเชื่อต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นสิ่งที่สัตว์ได้รับการปกป้องสวัสดิภาพของสัตว์และการเคารพต่อสัตว์ว่ามีความสำคัญต่อมนุษย์ ทั้งยังเป็นตัวเชื่อมระหว่างโลกสามัญและโลกศักดิ์สิทธิ์ ประการที่สอง ช้างในฐานะของการสืบเผ่าพันธุ์และเพศสภาวะ สัตว์ที่มีพลังอำนาจในการแพร่ขยายพันธุ์หรือสามารถสร้างสภาวะเจริญพันธุ์ได้และเชื่อมโยงไปถึงเพศสภาวะซึ่งให้ความสำคัญต่อผู้หญิงในฐานะของ “แม่” และการกำหนดให้ผู้หญิงที่เป็นมนุษย์ เป็นใหญ่กว่าเพศชายที่เป็นช้าง

ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า การสร้างอัตลักษณ์ด้านร้ายให้กับช้าง ก็คือภาพแทนของธรรมชาติที่มักจะส่งผลกระทบร้ายแรงแก่มนุษย์ที่ไม่รู้จักคุณค่าและประโยชน์ของธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ ส่วนการสร้างอัตลักษณ์ด้านดีให้กับช้าง ก็คือภาพแทนของธรรมชาติที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์ที่รู้จักอนุรักษ์ ปกป้องธรรมชาติ

นอกจากนี้ การวิพากษ์ทัศนคติที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ตัวบววรรณกรรมทั้งสามเรื่องยังพยายามชี้ให้เห็นว่า แท้จริงแล้วมนุษย์นั้นได้ให้ความเคารพต่อสัตว์ต่อธรรมชาติ ด้วยการทำให้สัตว์ตั้งอยู่บนพื้นฐานของมนทัศน์ทางความเชื่อของมนุษย์ว่า สัตว์นั้นมีสภาวะเท่าเทียม เหนือกว่าและไม่ใช่ผลผลิตทางวัฒนธรรมของมนุษย์เสมอไป แม้ว่าบางครั้งถูกกำหนดขึ้นตามการประกอบสร้างและนิยามความหมายทางวัฒนธรรมของมนุษย์ก็ตาม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

เนื่องจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาตามแนวทางวรรณกรรม เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ว่ามีความแตกต่างหรือเท่าเทียมกันอย่างไร ดังนั้นวรรณกรรมทั้ง 3 เรื่องที่คัดเลือกมาศึกษาจึงได้สะท้อนวิถีคิดของผู้ประพันธ์ต่อการปกป้องสวัสดิภาพและสิทธิสัตว์ คติธรรมต่าง ๆ ที่แฝงเอาไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเรียนรู้ต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาวรรณกรรมนิทานที่เชื่อมโยงไปถึงสถานที่ต่าง ๆ ในภาคอีสานและ สปป.ลาว หรือเป็นการศึกษาวรรณกรรมนิทานที่มีพื้นที่จริงรองรับ



2.2 ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับสัตว์ในวรรณกรรมพุทธศาสนา เพื่อจะได้เห็นบทบาทของสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นบทบาทเด่น หรือบทบาทรอง

Reference

- Deesuankok, C. (2007). *Regional Literature: Sin Chai*. Khonkaen: Khonkaen Education.
- Garrard, G. (2012). *Ecocriticism*. New York: Routledge.
- Hongsuwan, P. (2001). *The role of dogs in myths and rituals of various races in Southeast Asia. Once upon a time: About myth and culture*. Bangkok: Chulalongkorn University.
- Isan Literature Association. (1983). *Nang Phom Hom*. Bangkok: n.p.
- Jaroenjitrakam, P. (1976). *Northeastern literature: Sang Sin Chai*. Thesis Master of Arts. Graduate School: Chulalongkorn University.
- Johnson, J. (2009). *The Philosophy of the Animal in 20th Century Literature*. Dissertation of Doctor. Faculty of the Dorothy F. Schmidt College of Arts & Letters in Partial of the Requirements: Florida Atlantic University.
- Khongphianthum, C. (2016). Sacred animals in Khmer society. *Journal of Language and Culture*, 35(Special issue), 117-126.
- Khotsongkhram, C. (2007). *Esthetics in Two Lao Literary Work: Sang Sin Chai and maha wetsandon Chadok*. Thesis Master of Education. Graduate School: Mahasarakham University.
- Kinsley, D. (2009). *Ecology and Religion (Supamantra, L Trans.)* Bangkok: Plan Printing.
- Namlao, A. (1986). *Thao cut thanam*. Nakhon Ratchasima: Cultural center of Nakhon Ratchasima.
- Pinthong, P. (1981). *Sang Sin Chai*. Ubon Ratchathani: Siritama publishing.
- Poonotake, T. (1981). *Regional Literature*. Bangkok: Odeon Store.
- _____. (2002). *Regional Literature: Methodology and Question*. Institute of Culture and Arts Journal, 4(1), 27-38.
- Sangkaphanthanont, T. (2017). Not just animal: Animal studies from the perspective of ecocriticism. *Theories and Art Criticism Views of Thai Academics*. Satchaphan, R. (Ed.). Pathum Thani: Nakhon.
- Swangwong, K. (1988). *A comparative study of a Lanna Thai, A Northeastern Thai and a Thai Lue versions of the Nang Phom Hom*. Thesis Master of Arts. Graduate School: Silpakorn University.
- Thammawat, J. (1994). *Regional Literature: Isan-Lanxang*. Mahasarakham: Mahasarakham University.
- Visuddhibedya, L. (1979). *Elephants in Sanskrit and literatures*. Thesis Master of Arts. Graduate School: Chulalongkorn University.

- Wattanarat, S. (1989). *A comparative study of “Nang Phom Hom” in the Lanna Thai and the Esarn Versions*. Thesis Master of Arts. Graduate School: Chiang Mai University.
- Wijit, C. (2015). *Animal on Moral Actions in Theravada Buddhism. Earth, Water, Wind, Fire, Universe and Toxic: Hazard from the humanities perspective*. Bangkok: Siam review.
- Woradejnaiyana, K. & Hongsuwan, P. (2109). Snake in Isan Literature: Metaphors and Cultural Interpretation. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 36(3), 278-303.